

уверены, что кризис только начинается, и уже через несколько месяцев придется заново пересматривать и исходные предпосылки, на которых базируется сегодняшняя долгосрочная стратегия, и возможные сценарии развития ситуации, и даже перечень приоритетных целей и задач экономического развития» [8, с. 7]. Не закончился кризис и в постиндустриальных странах: «Кризис продолжается, и будет продолжаться еще достаточно долго... видные чины новой американской администрации говорят уже о трех годах спада» [7, с. 30].

Новые реалии времени таковы, что для возрождения и занятия достойного места в мировом сообществе России, помимо достижения высоких количественных показателей роста экономики, необходимо обеспечение долгосрочной устойчивости экономической динамики. Как нам представляется, нарождающаяся конфигурация посткризисной российской экономики должна восстановить утраченный спрос и предпринимательский дух, для чего понадобится новое экономическое мышление и новые стратегии российских компаний.

Литература

1. Нуреев Р.М. Россия: особенности институционального развития / Р.М. Нуреев. – М.: Норма, 2009.

2. Молочников Н.Р. Исследование динамики экономического роста с использованием GAP-анализа// Финансы и кредит – 2004. - №9.

3. Доклад персонала МВФ по консультациям 2009 года в соответствии со Статьей IV// Доклад МВФ по стране. – 2009. – № 09/246.

4. www.bugalteru.ru/article/finans/1036/ Экономический рост в России: количественная и качественная составляющие

5. www.ksocpol.rags.ru/files/forecast.htm Долгосрочный прогноз роста российской экономики

6. Современная экономика: российская модель / под. ред. Н.Р. Молочникова. – М.: Московский психолого-социальный институт, Издательство НПО «МОДЭК», 2002. – 256с. (серия «Библиотека экономиста»).

7. Хазин М.Л. Уроки кризиса / Философия хозяйства. Альманах Центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова, 2009.

8. «Эксперт». 2009, № 7.

9. www.budgetrf.ru – сайт «Бюджетная система Российской Федерации»

10. www.economy.gov.ru – сайт Министерства экономического развития

11. www.gks.ru – сайт Госкомстата РФ

Статья поступила в редакцию 04.05.2010

З.І. ГАЛУШКА, к.е.н., доцент,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНІ СУПЕРЕЧНОСТІ

Трансформація економічних відносин у постсоціалістичних країнах ґрунтується на одночасній зміні правових норм, пов'язаних з ними зміні відносин власності, механізмів господарювання, господарського менталітету, перетворенні системи соціальних стосунків. Ці процеси відбуваються одночасно з початковим нагромадженням капіталу, формуванням класу приватних власників, середнього класу, зміною місця і ролі держави в регулюванні соціально-економічних відносин. Причому дуже важливого значення набуває не лише запровадження базових інститутів (правил, норм, процедур інституційних змін), але й готовність до них суб'єктів економічної динаміки.

Як підкреслюють Пустовійт Р. та Овчарук М., інституціоналізація не повинна бути формальною [20, с.14]. Адаже мають значення

навіть не інститути влади, а методи її здійснення. Так, за А.Ослундом, в постсоціалістичному просторі існує три підходи в розвитку держав: демократичний (соціальна ринкова економіка), направлений на прискорення соціально-економічного розвитку і зростання добробуту (країни Центральної та Східної Європи і Балтії); деспотичний (відновлена командна економіка), де лідери прагнуть лише про збереження особистого впливу і влади (Білорусь, Туркменістан, Узбекистан); орієнтований на отримання ренти – перехідна економіка (Україна, Росія, Казахстан, Молдова, Румунія, Болгарія)[21, с.23]. Отже, для трансформаційної економіки дуже важливі як ступінь досконало-

© З.І. Галушка, 2010

.....
<http://www.donntu.edu.ua> / «Библиотека»/ «Информационные ресурсы»

<http://www.instud.org>, <http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Npdntu/texts.html>

сті правових норм і господарського законодавства, так і мораль, навички, стиль та методи управління. Їх неузгодженість, як показує досвід, супроводжується виникненням складних соціальних суперечностей.

Проблеми ефективності функціонування суспільно-політичних інститутів та тих соціальних суперечностей, що виникають у ході трансформаційних процесів у постсоціалістичних країнах, широко представлені як у працях зарубіжних дослідників (Р.Грінберга[10], С.Кірдіної[13], В.Полтеровича[19], О.Рубінштейна [10], Г.Явлінського [25] та ін.), так і в наукових дослідженнях вітчизняних учених (В.Базилевича [2], Г.Башнянина [4], Л.Бевзенка [5], З.Варналія [7], А.Гальчинського [8], В.Гейця [9], Ю.Зайцева [11], І.Малого [15], В.Мандибури [16], О.Новікової [17], С.Пирожкова [18], А.Чухна [24] та ін.). Нерозв'язаність проблеми суперечливості інституціональних перетворень, з нашого погляду, зумовлюється системною складністю трансформаційних механізмів та необхідністю вивчати соціальні проблеми у взаємозв'язку із культурними, національно-історичними, психологічними, демографічними, соціально-політичними, інституціонально-правовими та іншими характеристиками, що вимагає застосування соціосинергетичних підходів у дослідженні цих явищ та узагальнення досвіду розв'язання складних соціальних проблем.

Мета даної статті – виявити причини виникнення, форми прояву та можливі засоби розв'язання соціальних суперечностей, пов'язаних зі специфікою функціонування суспільно-політичних інститутів в Україні.

Спочатку варто зауважити, що поряд із формальними, прописаними правовими нормами, у трансформаційний період виникають неписані правила функціонування певних соціальних відносин (Табл.1). Вони по-різному представляють інститути ринку [3, с.9]. Специфіка формальних і неформальних інститутів може бути виявлена через аналіз низки детермінант: особливостей системи політичної влади та міри впливу держави на поведінку різних суб'єктів; правових норм; наявності знань, умінь, освіти, досвіду тощо; міри відчуження результатів праці від їх виробника; доступності соціальних і духовних благ, інформації, можливостей зростання добробуту; міри впливу на інших суб'єктів та можливості використання результатів діяльності інших; соціальних гарантій; системи моральних цінностей, сформованих установок, звичаїв, норм поведінки;

соціальних статусів, місця в стосунках, наявності специфічних умінь, таланту, здібностей, освіти, досвіду; структури потреб та інтересів, способів їх реалізації, ролі і значення у реалізації потреб та інтересів інших суб'єктів, системи стимулів до праці; приналежності до певної соціальної спільності (клану, корупційної структури, політичної партії, культурної, релігійної організації, навіть, національності, місця та умов проживання тощо). Співвідношення цих характеристик великою мірою визначає механізм формування потреб та інтересів різних суб'єктів, їхні стимули до ефективної праці або сподівання на розв'язання цих проблем державою.

Як констатують західні аналітики, у всіх постсоціалістичних країнах наслідками формування держави всезагального добробуту, як правило, були: „діри” в системі стимулів та відповідальності; надто високі вимоги індивідів і спілок до держави; втрата авторитету держави у громадян; втрата урядом здатності розробляти ефективну економічну політику; дефекти ринків праці; зниження конкурентоспроможності; криза соціального страхування та державних фінансів [1, с.275]. Наведені проблеми соціалізації підтверджують думку про те, що не варто копіювати навіть найефективніший варіант розвитку цих процесів, щоб використати його в іншій країні, адже країни розрізняються за рівнем економічного розвитку, соціальними і національними умовами, історичними і культурними традиціями. Ніхто не гарантує, що певний варіант соціалізації вирішує усі проблеми суспільства.

Велике значення має співвідношення державних і недержавних інститутів. Воно відображає специфіку економічної культури суспільства. У.Оучі до найбільш розповсюджених типів економічних культур відніс ринкову культуру, бюрократичну і кланову”[22, с.94-97]. У ринковій культурі панують вартісні відносини; зниження витрат виробництва є орієнтиром як для керівництва, так і персоналу; соціальна складова такої організації залишається другорядною. Бюрократичній культурі притаманна система влади, яка здійснює регламентацію діяльності у формі правил, інструкцій, суворого дотримання формальних процедур, що ефективно в стабільних умовах, прогнозованих ситуаціях і гальмує організаційний розвиток за непередбачуваних обставин. Кланова культура доповнює перші дві, може існувати як всередині ринкової, так і всередині бюрократичної, адже розповсюджується в не-

формальних структурах, є напрочуд адаптивною, бо ґрунтується на певних цінностях, які розділяє та чи інша група, суворо не регламентує організаційну поведінку, а лише спрямовує її у відповідний напрям.

У розумінні принципів функціонування економічної культури суспільства має значення соціологічне поняття габітуса, яке характеризує соціальний генезис схем усвідомлення, оцінки і прийняття економічних рішень певними суб'єктами, тобто виступає як механізм, що породжує їхні практичні дії. Суть габітуса полягає в тому, що він виступає як продукт

перенесення поведінки об'єктивних соціальних структур на діяльність особи і сприймається як основа його індивідуальної поведінки у даній структурі і по відношенню до інших структур. Важливо, що існує ефект його відставання або запізнення – коли соціальні відносини вже змінилися, а людина як і раніше відтворює старі соціальні відносини. Це виступає причиною неефективності і „пробуксовування” економічних реформ та існування суперечностей між старими і новими механізмами організації економічних відносин.

Таблиця 1

Формальні і неформальні інститути ринку

Інститути ринку	Права власності		Схеми управління	Правила обміну		
	на ресурси	на дохід		напрями взаємодії	підбір партнерів	види контрактів
Формальна економіка	ліцензії, сертифікати, реєстрація	формальні підстави розподілу прибутку (в т.ч. сплата податків), нарахування заробітної плати, премії	посадові повноваження, технічні завдання, колективний договір, штатний розклад, трудові контракти, нормативи праці, статuti	реклама, маркетинг, тендери, аукціони, перевірка кредитної історії, аналіз фінансових звітів	угода, застава, гарантії, страхування	арбітраж, опис майна, арешт банківського рахунку, судові розпорядження
Неформальна економіка	хабарі, відкати, тіньове лобювання, оплата послуг силових партнерів	крадіжки, ухиляння від податків, оплата фіктивних послуг	контракти, що формуються на рівні особистих стосунків, неконтрактні наймання і регламенти, домовленості, особиста залежність	культурна подібність, загальні ділові мережі, схожа освіта, рекомендації, симпатії, довіра	неформальні домовленості, довіра, поручительство	силове примушення, фізична розправа, виключення з ділової мережі, соціальна ізоляція

У соціально розвинених країнах соціальна роль держави певною мірою передається громадянському суспільству. Як зазначає Ф.Фукуяма: „В Європі вже майже ніхто не береться захищати ту точку зору, що головні проблеми континенту, саме зростаюче безробіття та імміграція, можуть бути вирішені подальшою експансією „держави добробуту”, – навпаки, мета реформ бачиться швидше в тому, щоб урізати соціальні функції держави та

дозволити європейському виробникові стати більш конкурентоспроможним на світовому ринку”. Він вбачає особливу роль у розвитку економічного прогресу соціального капіталу, що формується на базі соціальних зв'язків у суспільстві та довіри між його членами. „Якщо люди, яким доводиться працювати на одному підприємстві, довіряють один одному, бо діють в рамках загального комплексу етичних норм, витрати на організацію сумісної праці

будуть менші. Подібне суспільство має великі можливості по впровадженню нових форм організації, оскільки високий рівень довіри відкриває шлях різноманітнішим суспільним відносинам. Тому саме американці, з їх великою схильністю до суспільної поведінки, стали першопрохідцями в створенні сучасних корпорацій в кінці XIX і на початку XX століття, а японці – у вивченні можливостей мереж фірм вже в XX сторіччі” [23, с.15].

Національні особливості трансформаційних процесів визначаються сукупністю національних механізмів проведення реформ, специфікою форм та методів державного регулювання економіки у цей період, сприйняттям суспільством необхідності та напрямів трансформування, специфікою господарського менталітету та низкою багатьох інших факторів. У результаті трансформація носить затяжний характер, суспільство очікує на зміни зовнішніх умов без готовності чи бажання змінити себе. Часто виникає неприйняття нового способу життєдіяльності.

Про неспроможність розв’язання багатьох проблем представниками нинішньої влади в Україні свідчать наступні обставини: перманентна політична криза, відсутність конструктивної взаємодії Президента, парламенту і уряду; криза довіри до Президента України, втрата віри в його здатність змінити на кращий ситуацію в країні; низький рівень довіри до парламенту і судових органів; відсутність структурних змін в економіці, сильна залежність від експорту ресурсів; неприйняття більшістю населення приватизації державної власності, зокрема – через відсутність наочних результатів ефективною діяльністю нових власників; низький рівень доходів у більшості населення, значне майнове розшарування населення (розрив в доходах); відсутність в країні ефективного правового порядку, низька виконавська дисципліна адміністративних і державних органів (чиновників); засилля корупції [14].

Сучасна фінансово-економічна криза несе за собою необхідність якісних трансформацій і виступає їхнім джерелом. Вона розхитує стереотипи суспільної поведінки і на базі ослаблених старих норм створюється новий порядок. Оскільки трансформаційні процеси відбуваються на фоні і у взаємозв’язку з традиційними, модерними, постмодерними, виникає парадокс, коли державна еліта прагне до таких цілей у різних сферах, які не підтверджуються внутрішніми можливостями країни. Якщо еліта прагне до демократизму, суспільство бачить

вихід в авторитаризмі, і навпаки. Ще один парадокс, як зауважує С.Катаєв, полягає у тому, що трансформація не ставить за мету добробут, а примушує суспільство готувати себе до бідності, ставить за мету виживання, навіть формує певну „культуру бідності”. Отже, на його думку, джерелом інтеграції суспільства стає суспільна біда, а джерелом позитивної мети є інтерпретована відповідним чином проблема кризи і катастрофи [12].

Хоч вважається, що сучасні організаційні структури представлені або ринком, або державними механізмами, або їх поєднанням, насправді, реальна дійсність набагато різноманітніша й виявляє поряд із формальними, прописаними правовими нормами, неписані правила функціонування певних соціальних відносин. Це зумовлює низку суперечностей інституціонального характеру, пов’язаних, зокрема, з неспроможністю або неефективністю державного управління. З нашого погляду, до них належать суперечності:

1) між суспільним характером виробництва та приватною формою привласнення його результатів. Вона проявляється у нерівномірності розподілу й необґрунтованій диференціації суспільства за розмірами доходів й пояснюється ринковим принципом факторного розподілу, однак в умовах трансформаційного періоду вимагає більш глибокого обґрунтування норм праці, норм оплати, соціальних стандартів, прав власності та інших механізмів.

2) між економічною свободою та господарським порядком. Суперечність проявляється в тому, що відносини володіння, використання, розпорядження часто виступають як свавілля номенклатурної бюрократії, політбюрократії, фінансово-монополістичної олігархії, бо фінансово-олігархічна система у трансформаційний період набуває рис жорсткої бюрократичної машини, яка володіє необмеженою силою і владою, але мало сприяє економічному розвитку.

3) між масштабами офіційної і тіньової економіки. Надмірна монополізація економіки, помилки у здійсненні прискореної лібералізації та приватизаційних процесів, розбудови фінансового сектора, їхня некомплексність і внутрішня суперечливість, а також економічна криза, недосконалість системи грошового обігу та гіперінфляція, непрозорість і мала ефективність податкової системи зумовлюють тінізацію економіки, що входить в антагоністичну суперечність з інтересами довгострокового соціально-економічного розвитку будь-якої краї-

ни.

4) між курсом політики держави і межами її повноважень. Неспроможність держави регулювати явища та процеси, які не вписуються у рамки визначених управлінських повноважень, призводить до невідповідності між обіцяними ідеалами свободи і демократії та відчуженням більшості від управлінських функцій і власності. Багато питань і об'єктів, що потребують регулювання, залишаються між сферами повноважень, поширюючись на декілька штучно-адміністративно окреслених сфер.

5) між владними повноваженнями та механізмами відповідальності за їх реалізацію. Вертикальний принцип побудови зв'язків усередині влади, жорстка централізація відносин і адміністративних процесів, атмосфера владної зверхності над соціумом, який сприймається як підвідомча сфера впливів, ведуть до звуженого, стереотипного, деформованого сприйняття проблем, факторів, процесів, які мають бути врегульовані методами державної політики.

6) між формальними та неформальними (тіньовими) механізмами управління. Діючі регулятори й інструменти політики перестають ефективно виконувати свої функції; спрацьовують неформальні взаємозв'язки, у результаті чого поширюються нелегальні, тіньові, документально не зафіксовані владно-управлінські впливи на суб'єктів – усні накази, доручення й розпорядження, телефонні вказівки й прохання, що призводить до ціннісно-структурного розпаду й деградації системи управління, внутрішньої дестабілізації регуляторного середовища, дезорієнтації суб'єктів і розбалансування відносин між ними й нарощування системних соціальних проблем і конфліктів.

7) між цілями та методами державного регулювання. Унаслідок відсутності обґрунтованих теорією й практикою уніфікованих методичних підходів, неадекватної відповідальності чи цілковитої безвідповідальності управлінців за протиправні дії чи бездіяльність, в їхніх реальний процес врегулювання суспільних проблем залежить у багатьох випадках від суб'єктивної волі державної бюрократії та її представників, що діють в середовищі адміністративного свавілля й непрогнозованості для суспільства. У службових управлінських діях і намірах часто домінують і набувають визначального значення суб'єктивні фактори: практичний досвід; особисті уявлення та індивідуальний характер посадової особи; рівень особистої зацікавленості управлінця

в позитивній зміні об'єкта управління; адміністративне змушування до активних дій або його корисливе бажання вислужитися й посісти вищу посаду; особисті бажання, зумовлені професійною переконаністю й принциповістю; адміністративна змова з метою зміни регуляторних правил на ринку й отримання адміністративної ренти.

Виявлені суперечності безпосередньо пов'язані з недосконалістю інституціональних механізмів функціонування сучасного українського суспільства. Їх розв'язання вимагає удосконалення норм господарського порядку; виявлення та своєчасного врегулювання проміжних і суміжних сфер, оцінки стану та потреб їхньої зміни; застосування механізмів перересних повноважень та створення дистанційованих від уряду, незалежних дорадчих інституцій з суттєвими повноваженнями й ресурсами впливу; проведення системних, інституційних змін із реальним перетворенням суспільства та широкої ділової громадськості з об'єкта на активного суб'єкта державного управління, який оперативно і вміло коригуватиме дії влади, сприятиме реальній дебіюрократизації прийняття рішень.

Література

1. Анализ экономических систем: основные понятия теории хозяйственного порядка и политической экономики / Под. общ. ред. Шюллера А. и Х.-Г. Крюссельберга : пер. с нем. Гутник В.П., Чепуренко А.Ю. – М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 2006. – 338с.
2. Базилевич В. Метафізика економіки: ідея, смисл, призначення / В.Д. Базилевич // Банківська справа. – 2006. – № 1. – С.24-29.
3. Барсукова С.Ю. Структура и институты неформальной экономики / С.Ю. Барсукова // Социологический журнал. – 2005. – №3. – С.7-12.
4. Башнянин Г.И. О периодической матрице экономических систем. – Львов: Изд-во Львовской коммерческой академии, 2004. – С.21.
5. Бевзенко Л. Соціальні зміни у дзеркалі самоорганізаційного моделювання / Л. Бевзенко // Вісник. – 2002. – №9. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>;
6. Быченков В.М. Институты: Сверхколлективные образования и безличные формы социальной субъективности / В.М. Быченков. – М.: Российская академия социальных наук. – 1996. – с.29.

7. Варналій З.С. Значення детінізації економіки та легалізації тіньових капіталів для розвитку економіки і демократії в Україні / Виступи учасників фахової дискусії проблеми перерозподілу власності та легалізації тіньових капіталів в Україні /З.С.Варналій // Дзеркало тижня. Влада. – № 18 (493). – 15 – 21 травня 2004.
8. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти / Анатолій Гальчинський: Наук.вид. – К.: Либідь. – 2006. – 312с.
9. Геєць В. Фактори і умови формування середнього класу як стабілізуючого ядра суспільного розвитку в Україні / В.Геєць // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 8. – С. 6–10.
10. Гринберг Р., Рубинштейн А. Экономическая социодинамика. Препринт. Москва: Издательство „ИЭСПРЕСС”. – 2000.
11. Зайцев Ю.К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика. – К.: КНЕУ, 2002. – 188с.
12. Катаев С. Десять парадоксов социальной трансформации [Электронный ресурс] / С.Катаев. – Режим доступа: <http://kataev.iatp.org.ua>
13. Кирдина, С.Г. Модели экономики и теории институциональных матриц [Текст] / С.Г. Кирдина // Экономическая наука современной России. – 2007. - № 2 (37).
14. Левцун А.Сумерки демократии / А.Левцун. – Центр социальных исследований „София” 6 марта 2008 года.
15. Малий І. Й., Діба М. І., Галабурда М. К. Держава і ринок: філософія взаємодії: Монографія/ За заг. та наук. ред. д-ра екон. наук, проф. І. Й. Малого. – К.: КНЕУ, 2005. – 358 с.
16. Мандибура В.О. Ідеологічна і об’єктивна складові економічної теорії „людського капіталу” / В.О.Мандибура // Економічна теорія. – 2009. – №1. – С.47.
17. Новікова О. Оцінка соціальних ризиків в регіонах України як підстава для прийняття управлінських рішень щодо їх подолання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/08.htm>
18. Пирожков С.І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України [Електронний ресурс] /С.І.Пирожков. – Режим доступу: www.niisp.gov.ua
19. Полтерович В. Кризис экономической теории. Доклад на научном семинаре Отделения экономики и ЦЭМИ РАН // Материалы научного семинара ОЭ и ЦЭМИ РАН 21–23 ноября 1998 года. – М., 1998. – С.15.
20. Пустовіт Р., Овчарук М. Теоретичний аналіз процесу інституціоналізації в постсоціалістичних економіках / Р.Пустовіт, М.Овчарук // Економіка України. – 2009. – №1. – С. 14-26.
21. Ослунд А. Строительство капитализма: рыночная трансформация стран бывшего советского блока /А.Ослунд // Пер. с англ. Ранневой Н.А., Молоканова А.Ю./ Под ред. И.М. Осадчей. – М.: „Логос”. – 2003. – с.238.
22. Оучи У. Методы организации производства. Японский и американский подходы / У.Оучи. – Сокр. пер. с англ. – М.: Прогресс, 1984. – 184с.
23. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию /Ф.Фукуяма //Пер. с англ. – М.: АСТ: АСТ Москва: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.
24. Чухно А. Институціоналізм: теорія, методологія, значення / А.А.Чухно // Економіка України. – 2009. – №1. – С.4- 19.
25. Явлинский Г.А. Социально-экономическая система России и проблема ее модернизации:диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. 08.00.01 – „Экономическая теория”/ Григорій Алексеевич Явлинский. – Москва, 2005. – С.124.

Статья поступила в редакцию 12.05.2010